

आत्मनिर्भर भारत अभियानात मराठीचे योगदान आणि संधी**प्रा.डॉ. जयश्री प्र. शास्त्री**

सहयोगी प्राध्यापक

मराठी विभागप्रमुख वगैरे जि. चंद्रपूर

भा-रत म्हणजे प्रकाशात राहणारे लोक. प्रकाशात राहणारे लोक हे उज्वळ भवितव्याचे प्रतीकच जणू मानले जातात. प्राचीन काळापासून समृद्ध वारसा लाभलेल्या भारत देशावर वर्षानुवर्षे अनेक प्रकारची आक्रमणे झाली. तसेच आमचा भारत देश विविध प्रकारच्या नैसर्गिक-अनैसर्गिक आपत्तीना सामोरे गेला आणि त्यातूनही तो स्वयंभू कौशल्याने, प्रयत्न-चिकाटीने बाहेर पडला. डिसेंबर २०१९ पासून कोविड-१९ च्या आपत्ती जनक परिस्थितीत देश ज्या परिस्थितीतून जात आहे त्यात आर्थिक, सामाजिक, व्यावसायिक, शैक्षणिक, आध्यात्मिक आत्मनिर्भरता हा एक महत्वाचा चिंतनीय कालावधी होय. प्रत्येक क्षेत्राच्या योगदानातूनच संधीचा उगम होणार आहे. त्यानुसार सत्र २०१९-२० मध्ये चाललेल्या आत्मनिर्भर भारत अभियानात मराठी भाषेचे योगदान आणि निर्माण होणाऱ्या संधी या विषयावर प्रकाश टाकणे हा या शोधनिबंधाचा विषय होय.

प्रस्तावना :

भाषा हे संप्रेषणाचे फार प्रभावी माध्यम मानले जाते. जगात जेवढ्या भाषा आहेत तेवढ्या भाषांची संप्रेषण प्रणाली देखील अस्तित्वात आहे. परंतु प्रत्येक भाषेला तिची अशी बोली भाषा आणि प्रमाणभाषा असे दोन लक्षणीय महत्वाचे भाग असतात. भारतीय भाषांमध्ये प्रादेशिक भाषिक विचार केला तर महाराष्ट्रातील मराठी भाषेचा भाषिक व्यवहार बोली आणि प्रमाण या दोन्ही बाजूनी समाज विकासात योगदान देणारा ठरतो. सर्वसामान्यतः कोणत्याही विद्यापीठांमध्ये भाषा विषयाचा अभ्यास म्हणजे त्यातील साहित्याचा अभ्यास असे समीकरण रूढ झालेले आढळते. वाङ्मयाच्या (ललित व वैचारिक) वाचन, अभ्यासामुळे कलात्मक सौंदर्य चिंतनशीलता व स्वतंत्रपणे विचार करण्याची क्षमता हे गुण वाढीस लागतात अशी मान्यता आहे. ही धारणा सर्वच भारतीय आणि प्रादेशिक भाषांबद्दल दिसते. मात्र पारंपरिक रूढ प्रकारच्या पुस्तकी शिक्षणातून विद्यार्थी सर्वांगीण भाषिक विकास पावत नाही. अशा वेळी जीवन आणि शिक्षण या दोहोंची सांगड घालून समाज जीवनात आज कशाची गरज आहे ते ओळखून त्याप्रकारचे शिक्षण विद्यार्थ्यांला मिळाले पाहिजे याचा विचार संध्याच्या शैक्षणिक अभ्यासक्रमातून केला जाऊ लागला. ज्याप्रमाणे आपले सामाजिक व्यवहार वाढलेले आहेत व्यक्तीच्या नकळतही अनेक व्यवहारक्षेत्र आपल्या जीवनाला स्पर्श करीत आहेत. साधारणपणे त्या त्या क्षेत्रातील व्यवहार करताना वापरण्याच्या व्यवहारिक भाषेची किमान ओळख असणेही प्रत्येक व्यक्तीची आजची गरज झालेली आहे. या गरजेला लक्षात घेऊनच मराठी अभ्यास मंडळाने प्रत्येक विद्यापीठांतर्गत 'प्रयोजन मूलक हिंदी' किंवा 'Functional English' च्या धर्तीवर 'व्यावहारिक मराठीच्या पत्रिकेचा समावेश करण्याचा निर्णय अमलात आणला. हा निर्णय अमलात आणताना विद्यार्थ्यांनी अध्ययन, अध्यापन, व्यावसायिकदृष्ट्या स्वतःच्या आयुष्यात समाजासाठी आणि उपजीविकेसाठी 'आत्मनिर्भर' व्हावे हे एक मूलभूत प्रयोजन होय. तेव्हा मराठी भाषेला असलेल्या बहुविध दिशा बघता कोविड-१९ च्या आपत्तीजनक काळानंतर विशेषत्वाने आत्मनिर्भर भारत अभियानात मराठीचे योगदान आणि संधी याबद्दल विस्ताराने विचार करणे क्रमप्राप्त आहे. सर्वप्रथम 'मराठीची व्यवहार क्षेत्रे' कोण कोणती आहेत ती जाणून घेऊ.

मराठीभाषेची व्यवहार क्षेत्रे :

डॉ. ल. रा. नमिराबादक यांनी, "व्यावहारिक आणि सार्वजनिक जीवनाच्या विविध क्षेत्रांत आणि माध्यमांतून आपले विचार नेमक्या व नेटक्या शब्दांत प्रभाविपणे प्रकट करण्यासाठी विद्यार्थीमन समर्थ बनवावे, या दृष्टीने कार्यालयीन टिप्पणी, बातमी लेखन, जाहिरात मसुदालेखन पत्रलेखन' इ. लेखन प्रकारांची गरज मान्य केली आहे. व्यवहारिक आणि सार्वजनिक जीवनाच्या विविध क्षेत्रांत तसेच विविध माध्यमांतून आपले विचार नेमक्या व नेटक्या शब्दांत प्रभाविपणे प्रकट करण्यासाठी विद्यार्थीमन आणि कौशल्ये समर्थ बनविल्या खेरीज ते आत्मनिर्भर होऊ शकणार नाहीत. त्यामुळे बोलावे कसे ? या

भाषिक कौशल्यबरोबरच " आशयलेखन, कथालेखन, संवादलेखन, शब्दांकन, प्रायोगिक पद्यरचना हे लेखनाविष्कार म्हणजे विविधतेच्या दिशेने घेणाऱ्या वाटा होत ज्यापुढे चरित्र आत्मकथन, पटकथा-अनुबोध पट, नभोनाट्य, श्रुतिका प्रबंधनपासून वाक्य इ लेखनाच्या क्षेत्रांना जाऊन मिळतात " एकूणच मराठीच्या व्यवहार क्षेत्राला खूप आयाम आहेत असे आपल्या लक्षात घेणे जीवनाचे अविभाज्य अंग असलेल्या वृत्तपत्राचे वृत्तसंपादन असो, बातमीलेखन असो, अग्रलेख, वृत्तलेख, वृत्तांत, विविध विषयावरील लेख असो, मुलाखत असो, साहित्य-क्रीडा-रंगभूमी-कला-चित्रपट-संमालोचन इ विविध प्रकारचे लेखन करणाऱ्याची नियतकालिकांना खूप गरज असते. यातिल तंत्र आत्मसात करून माहितीपूर्ण लेखन करणाऱ्यांना या भाषिक क्षेत्रात भरपूर वाव मिळू शकतो.

आत्मसात करण्यासारखे आणखी काही व्यवहार क्षेत्र :

व्यावहारिक मराठीचा अभ्यास हा नेमक्या शब्दांची निवड अर्थच्छटांची जाण, शब्द-शब्दार्थांची जाण व्याकरणदृष्ट्या निर्दोष पण प्रभावी रीतीने भाषेचा उपयोग कसा करावा याचे भान जागृत होण्यासाठी आवश्यक ठरते. सामान्यतः स्वतःचे भाषिक कौशल्य वाढविण्यासाठी भाषेला वजन, मौंदर्य व वेधकपणा येण्यासाठी भाषेतील वाकप्रचार, म्हणी, अलंकार यांचाही अभ्यास आवश्यक आहे. मुख्य म्हणजे भाषा कधीही शुध्द वा अशुध्द अशी नसते. तर ती संदोष वा निर्दोश अशा स्वरूपात प्रगटते. अशा वेळी लेखन व्यवहारात असणाऱ्या प्रत्येकाने लेखन व्यवहाराची निर्दोषता शुध्दलेखनावर अवलंबून असते हे समजून घेण्याची विशेषत्वाने गरज आहे.

आज मनुष्य मिश्र युगात, मिश्र भाषिक संस्कृतीत वावरतो आहे. अशावेळी सारलेखन आणि भाषांतर या प्रगत भाषिक कौशल्यांना अनन्यसाधारण महत्त्व प्राप्त झाले आहे. त्यामुळे मनुष्याचे संज्ञापनक्षेत्र फक्त एखाद्याच भाषेपुरते मर्यादित राहिलेले नाही. दैनंदिन व्यवहाराचा बहु-आयामी क्षेत्रात जिथे जिथे भाषा कळण्याची अडचण निर्माण होते तिथे तिथे मूळ भाषेतून स्वतःला अथवा जाणून घेणाऱ्यास कळणाऱ्या भाषेत अनुवाद करून घेऊन अशा अडचणीचे निराकरण करता येते. अशा प्रकारच्या अन्य भाषिक अनुवादक्रियेसच भाषांतर असे म्हणतात. आजच्या जाहिरातीच्या युगात भाषिक देवाण घेवाणीचा व्यापार इतक्या मोठ्या प्रमाणावर वाढला आहे आणि त्याची अपरिहार्यता इतकी वाढली आहे की, पूर्वी कधीही नव्हते इतके महत्त्व आज भाषांतराला प्राप्त झाले आहे. त्या दृष्टीने अशी एक अभ्यासकांची मान्यता आहे की, आंतरराष्ट्रीय व्यवहाराची भाषा म्हणून इंग्रजीचे चांगले ज्ञान असणे आवश्यक आहे. राष्ट्रभाषा म्हणून हिंदीचे तर प्रादेशिक भाषा म्हणून महाराष्ट्र राज्यात तरी मराठीचे उत्तम ज्ञान असणे आवश्यक आहे.

त्यामुळे भाषांतर विद्येत नैपुण्य मिळविण्यासाठी विशेषत्वाने प्रयत्न करणे अगत्याचे ठरते. कुठल्याही गोष्टीचे लेखन वा पुनर्लेखन करण्यासाठी सर्वप्रथम सारांचे आकलन होणे आवश्यक ठरते. तेव्हा अभ्यासकांच्या मते " सारांशलेखन ही एक आकलनप्रक्रिया आहे ; आपल्या दैनंदिन जीवनातील नित्याची गरज आहे. एखाद्या विस्तृत लिखाणातले नेमके मुद्दे व त्याचा गाभा हेरून मूळ आशयाला धक्का न लावता सारांश करता येणे, हेही महत्वाचे भाषिक कौशल्य होय."³ पत्रलेखनाचे कौशल्य कमावणे ही देखील काळाची गरज होय. जरीही आता स्मार्टफोनचा काळ असला तरीही त्यावर पत्र लेखन म्हणजे एम.एम.एस.ने पण दीर्घ संदेश लिहिता येणे अथवा कधी तरी आपल्याला पत्रलेखनाची निकड निर्माण होते. अशा वेळी आपले विचार आणि भावना व्यक्त करण्याचा साधा, सोपा आणि उत्तम मार्ग म्हणजे पत्रलेखन होय हे लक्षात ठेवणे गरजेचे. परस्परामधील संवाद साधण्यास पत्र हे महत्वाचे माध्यम मानले जाते. व्यावहारिक किंवा औपचारिक पत्रे लिहिण्यास अचूक शब्दांची आणि वस्तुनिष्ठ मांडणीची गरज असते. तर अनौपचारिक पत्रांमध्ये भावनिष्ठ मांडणीची आवश्यकता असते.

प्रसारमाध्यमे आणि मराठीभाषा :

दैनंदिन जीवनात आपण बोलतो तसे सहजतेने लिहावे कसे ? आणि कृत्रिमतस, ग्राधिकता व बोजडपणा हे दोष कसे टाळावे या दृष्टीने अभ्यास आणि सराव केल्यास प्रसारमाध्यमांसाठी लेखन करतायेणे शक्य होते. जसे श्रवणाच्या सहाय्याने भाषेतून श्रुतिका ऐकताना दृक्प्रत्यय देणे या गुणाची नभोवाणीवर गरज असते तर चित्रवाणीसाठी मुळातच दृक्चित्रातून बरेच काही व्यक्त होत असल्याने आवश्यक तसेच भाषेचा उपयोग करणे योग्य ठरते.

जाहिरात या क्षेत्राबाबत विचार करायचा झाल्यास जाहिरातीसाठी परिणामकारक लेखन करता येणे हे सर्वात लाभदायक भाषिक कौशल्य होय. "नाविन्याचा शोध, परंपरेतले जे चांगले आहे ते स्विकारण्याची तत्परता, शब्दाची

काटेककर चटकदारपणा आणि औचित्यपूर्ण अभिरूची हे विशेष प्रगट करता आल्यास नेहक आणि यशस्वी जाहिरात नक्कीच करता येते. मध्याचे युग जाहिरातीने युग म्हणून ओळखले जाते जाहिरात हे उपजीवीकचे उत्तम असे माध्यम होय. त्यातील कौशल्य हस्तगत केल्यास आजच्या आपत्तीजनक परिस्थितीतही आत्मनिर्भर होऊन योगक्षम चालविण्यास हे एक उत्तम क्षेत्र होय. श्री ल रा नामिराबादकरांनी म्हटले आहे की "उत्पादित वस्तूच्या वापरामाठी मागणी निर्माण करणाऱ्या कलेला जाहिरात असे म्हणतात. वैज्ञानिक प्रगतीच्या बदलत्या युगाने लोकांपर्यंत पोहचण्यामाठी जाहिरातीला अनेक माध्यमे उपलब्ध करून दिली आहेत. रोजची वर्तमानपत्रे, मासिके, भितीवरील पोस्टर्स, विजेच्या खांबावरील फलक, घराच्या रंगविलेल्या भिती, सिनेमातील स्टाइडम, आकाशवाणी आणि दूरचित्रवाणी अशा कितीतरी माध्यमाद्वारे जाहिरातीचे स्वरूप बदलते." पूर्वीच्या जाहिरातीच्या तुलनेत आज जाहिरातीचे स्वरूप खरोखरच म्यूल स्वरूपाकडून सूक्ष्मतेकडे वळले आहे. ज्याच्या ठिकाणी जशी प्रतिभा आणि प्रगटीकारण असेल त्यानुसार जाहिरातक्षेत्रात आपले स्थान परिश्रमाने निश्चित करून आत्मनिर्भर होता येऊ शकेल. जाहिरातीचे भाषांतर हेही उपक्षेत्र ज्यांना अनुवादित कौशल्य आजमाव्याचे असेल त्यांच्यासाठी एक उत्तम मधी म्हणून उपलब्ध आहे. आकाशवाणीवरील जाहिरातीमुध्दा लेखन आणि दूरचित्रवाणीवरील सहितालेखन या दोन्हीमध्ये मितीचा फरक पडतो. या दोन्ही दृक्श्राव्य माध्यमात खरी कमरत अत्यवेळेत संपूर्ण आशय मसुद्यात बसविणे यात असते तेव्हा हे एक प्रसिध्दी व पैसा मिळवून देणारे आक्हानात्मक क्षेत्र होय.

प्रसारमाध्यमे आणि मराठी भाषा यांच्या परस्परानुबंध व्यक्त करतांना डॉ. भास्कर शेळके म्हणतात, "प्रसारमाध्यमे ही समाजाचा आरसा आहेत. समाजात घडलेली प्रत्येक घडामोडी टिपून तिला घराघरात पोहोचविण्याचा व्यवसाय ती करत असतात. येथे व्यवसाय हा शब्द जाणीवपूर्वक वापरायचे कारण म्हणजे, आर्थिक उत्पन्न हेच प्रत्येक प्रसारमाध्यमाचे उद्दिष्ट असते. सकाळी उठल्यावर आपल्यासमोर वृत्तपत्र येते याशिवाय व्यवसाय, ज्ञान, संवाद आणि मनोरंजन या अनुषंगाने कॉम्प्युटर व इंटरनेटच्या माध्यमातून प्रत्येक माणूस आज जगाला जोडला गेलेला आहे. आकाशवाणी दूरदर्शन, वृत्तपत्र, इंटरनेट, फोन, चित्रपट, नाटक आणि लेखन ग्रंथ ही सारी प्रसारमाध्यमे आपल्या रोजच्या जीवनाशी प्रत्यक्ष संबंध प्रस्थापित करतात. आपल्या विचाराला आणि कृतीला ती जोडली जातात. एक गोष्ट खरी की, ही सारी प्रसारमाध्यमे भाषेच्या कौशल्यावर उभी आहेत. भाषा हेच या माध्यमांचे बलस्थान आहे." ६

मुलाखत लेखन, घोषणापत्रके, सहिता आणि स्मरणिका संपादनातील संधी.

मानवी व्यक्तिमत्त्वाच्या साक्षात अभिव्यक्तीचा एक प्रकार म्हणजे मुलाखत. केवळ वृत्तपत्रे नियतकालिके यातच नव्हे तर आकाशवाणी, दूरदर्शन आता तर यू ट्यूब, फेसबुक, ट्विटर, ब्लॉगर यासरख्या सोशल नेटवर्किंगच्या साइटस्वरु देखील मुलाखत हा एक लोकप्रिय प्रकार आहे. मुलाखत हे व्यक्तीला समजून घेण्याचे एक माध्यम म्हणता येते. राजकीय नेते, मॉडे साहित्यिक, कलावंत, अभिनेते, मामाजिक कार्यकर्ते, उद्योगपती प्रगतीशील शेतकरी, शास्त्रज्ञ, कर्तृत्वान महिला इ. अशाच व्यक्तीची नव्हे तर होतकरू तरुण कामगार स्त्री पुरुष, विद्यार्थी, युवा, बाल अशी विविध व्यक्तिमत्त्वे मुलाखतीचा विषय होऊ शकतात. तेव्हा मुलाखतकाराने ज्याची मुलाखत घ्यायची आहे त्यांच्या कार्याचा पूर्वाभ्यास करून, त्या व्यक्तीच्या आवडत्या विषयावर बोलणे सुरू करून तिचा विश्वास संपादन करीत अनौपचारिक वातावरणात तिला बोलके करणे आणि कोणत्या क्षेत्रातील व्यक्ती आहे ते जाणून सावधनेने त्याची मुलाखत खुलवायची हे कौशल्य आहे. यात लिहू बोलू शकणाऱ्यांनी संधी मिळताच तिचे सोने करण्याचा प्रयत्न केल्यास त्यांच्यासाठी विविध माध्यमांची अधिक दालने खुली होऊ शकतात.

घोषणापत्रके' ज्याला म्हटले जाते त्याला जाहीर निवेदन हे नाव अधिक रूढ आहे. 'काही कामाच्या बाबतीत एखादी कंपनी संस्था कार्यालय यांनी घेतलेले निर्णय सर्व संभासटांपर्यंत आणि काही वेळा सर्व जनतेपर्यंत पोहोचविणे आवश्यक असते. विशेषतः निवडणूक खरेदी-विक्री, मालाचा लिलाव, नव्या योजनाबद्दल निर्णय माहिती जाहीर स्वरूपात प्रकट करणे, केवळ मांय म्हणून नव्हे तर कायद्याच्या दृष्टीनेदेखील, आवश्यक असते.'" ७ जाहीर निवेदनाची कामे कार्यालयात काम करणाऱ्या कर्मचारी शिक्षकांना तर यावीच लागतात परंतु अशा प्रकारची कामे कंत्राटदारीने घेता येऊ शकतात. हा एक चांगला व्यवसाय आहे. यातील व्यवसायात माहितीपत्रक किंवा प्रसिध्दी पत्रकाच्या कामांना फार मोठ्या प्रमाणात मागणी असते. जसे "सांस्कृतिक संस्था, महकारी संस्था, बँका, सरकार, उत्पादन करणाऱ्या वेगवेगळ्या कंपन्या यांना

आपल्या नवनव्या योजनांची/उत्पादनाची माहिती जनतेपर्यंत पोहोचविणे आवश्यक असते. त्यासाठी माहितीपत्रकाचा उपयोग केला जातो. याचा निर्देशपुस्तिका असेही म्हणतात.

व्यावहारिक मराठीच्या भाषा-प्रकाशन व्यवहारात संहिता संपादन प्रक्रियेला महत्वाचे स्थान आहे. सामान्यपणे लेखन जे काही लिखित रूपात निर्माण करतो त्याला संहिता असे म्हणतात. एखाद्या लेखकाने लिहिलेले लिखितरूप प्रकाशित होण्यापूर्वी ज्या अनेक गोष्टींच्या प्रक्रियेत संहिता संपादकाकडून संहितेचे सखोल परीक्षण, पुस्तक माध्यमासाठी आशय भाषेवरील संपादकीय संस्कार, मुखपृष्ठ ते पाठपृष्ठापर्यंतची सगळी मांडणी एवढा सगळा भाग येतो. एखाद्या ग्रंथाच्या मजकुराच्या हस्तलिखित प्रतीचे मुद्रणप्रत तयार करणे, लेखन विषयक नियम व शुध्दलेखन, संदर्भ लेखन, मूची कोशाचा वापर अशा प्रकारे संपादित कामांची व्याप्ती असते.

स्मरणिकेचे संपादन हे देखील अत्यंत कौशल्याचे कल्पकतेचे आणि समन्वयाचे काम असते. ग्रंथलेखन आणि ग्रंथसंपादन यापेक्षा स्मरणिका संपादन हा प्रकार निराळा असतो. व्यक्ती किंवा संस्था यांचे कार्य व यशसंपादन लक्षात राहिल अशा स्वरूपात समाजापुढे ठेवण्याचे चांगले माध्यम म्हणजे स्मरणिका. काही वेळा तिचा उल्लेख 'गौरविका' असाही केला जातो असे श्री. ल.रा. नसिराबादकर यांनी व्यावहारिक मराठी या ग्रंथात म्हटले आहे. व्यक्ती किंवा संस्था यांच्या जीवनातील विशिष्ट महत्वाच्या प्रसंगी स्मरणिका प्रकाशित केली जाते उदा. व्यक्तीच्या जीवनातील पट्टयाब्धिपूर्वी समारंभ, अमृत महोत्सव, सुवर्णमहोत्सव, शताब्दी महोत्सव इ. त्या त्या स्मरणिकेच्या स्वरूपानुसार संपादकाला स्वतःचे स्वरूप वर्गीकरण, छायाचित्रे, जाहिराती इ. अशा अनेक पैलुंवर विचार करत स्मरणिका संपादन पूर्णत्वास न्यावे लागते.

प्रकाशन व्यवसायात प्रकाशकाच्या सोबत अथवा स्वतः निर्माता म्हणून या क्षेत्रात कल्पकतेची संधी आहे. डी.टी.पी. चा व्यवसाय करणारे कितीतरी कल्पक प्रकाशक उत्तम संपादित बांधणीमुळे यशस्वी होतात. त्यांच्याकडे अक्षरजुळणीसाठी कार्यरत असलेले कितीतरी कर्मचारी उत्तम आकलनामुळे स्वतः संधी शोधत एक आत्मनिर्भर प्रकाशक म्हणून उदयाला येतात.

ग्रंथ परीक्षण आणि मुद्रितशोध :

आज शिक्षणाच्या प्रसारामुळे शहराप्रमाणे ग्रामीण भागातही वाचक वर्ग वाढलेला दिसतो. वाचक वाढल्यामुळे ग्रंथनिर्मितीही मोठ्या प्रमाणावर होऊ लागली आहे. परंतु असा वाचकवर्ग एखाद्या विशिष्ट विषयाचा सखोल अभ्यास करणारा किंवा संशोधनासाठी वाचक करणारा असतोच असे नाही. परंतु प्रकाशित होणाऱ्या विविध ग्रंथाबद्दल त्याला कुतूहल असते. त्याला काय वाचायचे हे कळत नाही अशा वेळी पुस्तके आणि वाचक यांच्यामधील दुवा निर्माण करण्याचे काम ग्रंथपरीक्षणे, रसग्रहणे करीत असतात. विविध वृत्तपत्रांतून, मासिकांतून प्रसिध्द होणारी परीक्षणे किंवा पुस्तक परिचय त्या वाचकाला लक्षणीय पुस्तकांतील विषयाकडे वेधण्यास प्रवृत्त करतात. अशा ग्रंथपरीक्षकांची देखील भाषा व्यवहारात मागणी असते. ज्यांना ग्रंथ चाळताच विषयाचे चटकन आकलन होऊन सुलभ भाषेत सार मांडता येतो. त्या ग्रंथपरीक्षकांसाठी वृत्तपत्र, नियतकालिके, प्रकाशन संस्थामध्ये भरपूर कामाच्या संधी उपलब्ध आहेत.

भाषा आणि लिपीव्यवहार हा मुद्रणव्यवस्थापनावर चालतो हे ज्यांना व्यावसायिकदृष्ट्या या क्षेत्रात उभे राहायचे आहे त्यांनी लक्षात घेणे आवश्यक आहे. मराठीतील मुद्रणपर्वाचा विषय अभ्यासल्यास असे लक्षात येते की, 'जॉन गेटनबर्गपासून मुद्राक्षरांचे पर्व सुरू झाले. माणसाच्या आकलनशक्तीत त्यामुळे जे काही क्रांतिकारक बदल झाले, ते काही प्रमाणात मुद्रणकला ही ज्या रेनेसान्स आणि नंतरच्या यंत्रयुगाचा भाग होती त्या युगाचा परिपाक होती. युरोपात मुद्रणकलेची सुरुवात धर्मप्रसाराचा भाग म्हणून झाली. आपल्या इथेही प्रथम ख्रिस्ती मिशनऱ्यांनी भारतीय भाषांमध्ये मुद्रण करायला प्रारंभ केला. मुद्रणपर्व आपल्या इथे सुरू झाल्यानंतर इथेही आपल्या आकलनक्षमतेत लक्षणीय बदल झाले,' मुद्रण आणि भाषाव्यवहार यांचा अनुबंध व्यक्त करताना दीपक घारे या लेखकाने 'मुद्रणपर्व' या ग्रंथात असे चिंतन व्यक्त केले आहे की, 'जावजी दादाजी चौधरी आणि राणोजी रावजी आरू यांनी देवनागरी टाइप तयार केल्यानंतर पंचांग पोथ्या-पुराणे, संस्कृतग्रंथ यांचा अधिक मोठ्या प्रमाणावर प्रसार झाला. मुद्रणामुळे उच्चवर्णीयांनाच उपलब्ध असलेले जानभांडार सर्वांसाठी खुले झाले. मॅकलुहान यांनी सांगितलेली पाश्चात्य मुद्रणसंस्कृतीची वैशिष्ट्ये येथे रूजण्यापूर्वी मुद्रणाने इथले पारंपारिक भावविश्व अधिक व्यापक आणि दृढ केले.'

यावरून आपल्या हे निश्चितच लक्षात येईल की भाषा व्यवहारात मुद्रणकला हे एक सांस्कृतिक धन आहे. ज्या देशात मुद्रणकलेचा विकास घडतो तेथेच संस्कृतीच्या प्रगतीची प्रमादचिन्हे अनुभवता येतात. अभ्यासकांच्या मते, जसे आपले उच्चार आणि लेखनातले शब्द शुध्द, अचूक आणि नेमके असायला हवे असते, तसेच मुद्रणही शुध्द, अचूक आणि नेटके असावे लागते. अचूक, नेमके, शुध्द आणि मुबक मुद्रण हे मुसंस्कृतता, गुणवत्ता, दर्जेदारपणाचे आणि प्रतिष्ठेचे द्योतक मानले जाते. म्हणूनच ग्रंथनिर्मितीच्या कार्यात ग्रंथमुद्रणास महत्वाचे स्थान आहे. मुद्र मांडणी व शुध्द आणि स्वच्छ मुद्रण हा त्यावरचा एक महत्वाचा संस्कार असतो. त्यामुळे प्रकाशन मुद्रण व्यवहारात मुद्रित शोधनाचे स्थान आणि कार्य सर्वात जास्त महत्वाचे आणि जबाबदारीचे आहे. कारण मुद्राक्षर योजना जुळणी हा जसा उपजीविकेचा व्यवसाय आहे. तसाच मुद्रितशोधन हा देखील एक महत्त्वपूर्ण व्यवसाय होय. मुख्य म्हणजे मुद्रितशोधन हा घरबसत्या व्यवसाय आहे. महिला प्रौढ, ज्येष्ठ लोकांनी मुद्रितशोधक म्हणून काम स्वीकारल्यास त्यांना कामाच्या ठिकाणी जाऊन कार्य करावे लागणार नाही. महत्त्वपूर्ण कोरोनाच्या आपत्तीजनक परिस्थितीत प्रकाशन व्यवहारातील कागदी वापर जवळजवळ बंद होता. तो हळूहळू सुरूही झाला. मात्र या काळात तांत्रिक माध्यमाच्या आधारे डिजिटल प्रकाशन व्यवहार सुरूच होता. स्वाभाविकच विनामुद्रितशोधन करता कोणतेही साहित्य प्रकाशित झाले नाही. कारण मुद्रितशोधन न करता कोणतेही प्रकाशन झाले तर अर्थाचे अनर्थ होण्याच्या संभावना वाढतात. तसेच छापून आलेले सर्वच शुध्द असते. अशी लोकांनी समजूत असते. त्यामुळे कळतनकळत लिहितांना त्यांचेच अनुकरण करण्याची प्रवृत्ती होत राहते. अशा वेळी अक्षरजुळणी प्रमाणबध्द व शुध्द अमण्यासाठी मुद्रितशोधन अत्यंत महत्वाचे असते. मुद्रितशोधनाच्या खुणांचा नीट सराव करून शुध्दलेखनाचे कौशल्य हस्तगत केले तर या भाषिक व्यवसायात आत्मनिर्भर होण्याची संधी उपलब्ध आहे.

मराठी भाषा, संगणक संवाद आणि इंटरनेट :

आजचे युग हे माहितीतंत्रज्ञानाचे नेट युग म्हणून ओळखले जाते. व्यवहारातील सर्वच क्षेत्रांमध्ये संगणक वेगवेगळ्या कामासाठी वापरला जातो. मराठी भाषेच्या माध्यमातून संगणकावरून चालणाऱ्या संदेश व्यवहाराबरोबर त्याचा ज्ञानक्षेत्रात वापर कसा करून घेतला जातो याची जाण ठेवणे काळाची गरज आहे.

मनुष्याची संवादाची गरज पूर्ण करण्यासाठी संगणकाचा विविध पध्दतीने वापर होतो. जसे इंटरनेटचे महाजाल, लाखांच्या संख्येतील वेबसाईट्स आणि नेटच्या माध्यमातून माहितीचे मोठ्या प्रमाणात होणारे वहन संगणक संवादाची गरज लक्षात येते. उदा. 'गुगल' सर्च साखे सर्च इंजिन आपल्याला अचूक माहितीपर्यंत पोहोचवते, एखाद्या साईटच्या अनेक पर्यायी लिंक देते. तसेच 'विकिपीडिया' साखे मुक्त ज्ञानकोश आपल्याला माहितीच्या सागरात नेतात.

मराठी विकिपीडिया:

'मराठी विकिपीडिया हा मुक्त ऑनलाईन ज्ञानकोश प्रकल्पातील, मराठी भाषेतला ज्ञानकोश आहे. घरी-ग्रंथालयात ज्ञानकोशाचे खंड सांभाळणे, हाताळणे फारच जिकिरीचे असते. अशा अडचणीवर मात करणारा आणि वापरायला अधिक सोपा असा इंटरनेटची क्षमता वापरून निर्माण करणारा विकिपीडिया हा ज्ञानकोश आहे.'^{१०}

सर्वात महत्वाचे म्हणजे विकिपीडियात स्वतःचे खाते उघडून त्यात अनेक नोंदी रोज अद्ययावत करता येतात आणि केल्या जातात त्यामुळे या नेटकोशाची दररोज आवृत्ती निघते असे निश्चित म्हणता येते. आपण विकिपीडिया साख्या असंख्य वेबसाईटमधून माहितीची गंगा अनुभवत असतो. आत्मनिर्भरतेसाठी विद्यार्थी, अध्यापक, रसिक आणि व्यावसायिक कोणत्याही स्तरावर आपल्याला अशा वेबसाईटवरून ज्ञान मिळवणे, विकिपीडीयालाही अद्ययावत करणे महत्वाचे आहे. मराठी भाषेत आता अनेक संकेतस्थळे हे काम करीत आहे. मराठी ई साहित्य संमेलनेही भरवली जात आहेत.

जगाच्या कानाकोपऱ्यात असलेल्या मराठी माणसांना एकत्र आणण्यासाठी १९९६ मध्ये 'मायबोली'^{११} हे पहिले मराठीतले संकेतस्थळ सुरू झाले. या साईटने पुढे पत्रव्यवहार सुविधा, वधूवर सूचक केंद्र दिवाळी अंक, विक्री इ. सोयीही उपलब्ध करून दिल्या मराठी पुस्तकांच्या संग्रह गाथा-साहित्य त्यांच्या 'तुकाराम'^{१२} संकेतस्थळावर आहे 'महाराष्ट्राचे आधुनिक वात्सिकी म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या ग.दि.माडगूळकर'^{१३} यांचे संपूर्ण साहित्य इंटरनेटवर आहे. 'कवी कुसुमाप्रजाचे'^{१४} किंवा लोकप्रिय साहित्यिक पु.ल. देशपांडे यांच्या विषयीचे संपूर्ण साहित्य संकेत स्थळांवर उपलब्ध आहे. व्यावहारिक मराठी भाषा व साहित्य व्यवहार करणाऱ्यांसाठी ही उपयुक्त स्थळे होत.

मराठी मूलांना ज्या प्रकारे इंग्रजी शिकविण्यास येते त्याच धर्तीवर अमराठी भाविकाना मराठी भाषा शिकविणारे 'मराठीमित्र'^{१४} संकेतस्थळ आहे. महाराष्ट्रातील व्यसनमुक्तीविषयक एक महत्वाचा चालणारा उपक्रम म्हणजे मुक्तागण व्यसनमुक्तीकेंद्र त्यात डॉ. अनिल अवचटांच्या विविध लेखनामधून रूग्णांचे अनुभव, प्रश्नावली किंवा डॉ. अनिता अवचटांचा परिचय दर्शन घडते.^{१५} अशा प्रकारच्या कितीतरी संकेत स्थळांवर भाषाव्यवहाराची कामे आहेत. ऑनलाइन पुस्तक विक्रीचे महत्वपूर्ण संकेतस्थळ म्हणून [www. Pustak.com](http://www.Pustak.com) , www. Bookganga. Com यावर इ-पुस्तके उपलब्ध होतात. संगणकावरील मराठी 'लोकायत' नावाचे स्वतंत्र संकेत स्थळ उपलब्ध आहे. या प्रत्येक संकेतस्थळावरून अभिव्यक्त होण्यास काही मर्यादा आहेत. म्हणून खास संवादासाठी मनोगत डॉट कॉम आणि उपक्रम डॉट कॉम असे कित्येक संकेतस्थळ उपलब्ध आहेत.

इंटरनेटवरील संवाद माध्यमांतून उपलब्ध संधी :

सद्यस्थितीत आपण क्षणोक्षणी ज्याचा अनुभव घेतो तो म्हणजे इंटरनेट वरील सोशल नेटवर्किंग किंवा मिडीयाचा. जसे ट्विटर, ब्लॉगर, वर्डप्रेस या ब्लॉग साईट, फेसबुक सारख्या सोशल नेटवर्किंगच्या साइट्स, यू ट्यूब सारखी व्हिडीओ स्ट्रीमिंग साईट ही सर्वच इ-संवाद माध्यमे सध्या होतकरून काम मिळवून देत आहेत. लॉकडाऊन सारख्या आपत्तीजनक परिस्थितीत तर कितीतरी व्यावसायिक कार्यक्रम तिकिट लावून आभासी पध्दतीने मोबाईल, लॅपटॉपवर सादर झाले. खरेदीविक्री ही इंटरनेटवर चालणारी फार मोठी सुविधा असून ऑनलाइन शॉपिंग सध्या शहरापासून तळागाळापर्यंत मोठ्या प्रमाणात उपलब्ध सेवा आहे. ही तांत्रिकता न कळणाऱ्यासाठी ही हजारो दुकान ग्राहकांच्या मदतीला उभी आहेत. त्यामुळे तंत्रज्ञानाने फार मोठ्या प्रमाणात रोजगार उपलब्ध करून दिला आहे. याखेरीज जगभरातील पाच हजारहून अधिक वर्तमानपत्रे इंटरनेटवर उपलब्ध आहेत.

अनेक संकेत स्थळांवर गद्य साहित्य, कथा,कादंबरी कविता अशा लिंक आहेत. खास मराठी वाचकांसाठी काही लिहिणाऱ्यांसाठी मराठी माती डॉटकाम, मराठी माया, मनोगत अनामिका, मराठी वाचनालय, शब्दगंध,मराठी जगत, इये मराठीचिचे नगरी किंवा खुद्द महाराष्ट्र शासनाच्या मराठी भाषा संचालनालयाचे संकेतस्थळ किंवा मराठी शब्दकोश अशा कितीतरी माहितीचे आणि कामांचे स्रोत उपलब्ध असणाऱ्या संकेतस्थळांना भेटी देता येतात. लेखन, वाचन, प्रकाशन, मुद्रण या सर्वच व्यवहारात इंटरनेटवरील संवाद माध्यमे ही पूरक ठरतात. मूत्रसंचालन, निवेदन, व्याख्यान अशा कितीतरी ठिकाणी या संवाद माध्यमांचा उपयोग होतो.

आत्मनिर्भर भारत अभियानात मराठी भाषेच्या संधी:

आत्मनिर्भर भारत अभियान ही भारत सरकारची अशी महत्तम योजना आहे, जी महामारीच्या काळात लॉकडाऊनच्या परिस्थितीत देश जेव्हा आर्थिक संकटात सापडला तेव्हा या अभियानाचा आरंभ झाला. "विद्यमान पंतप्रधान मा. नरेंद्र मोदी यांनी कोव्हिड १९ विरूद्धच्या लढ्याच्या पार्श्वभूमीवर ११ मे २०२० रोजी पहिल्यांदा 'आत्मनिर्भर म्हणजेच स्वयंपूर्ण किंवा self reliant आपल्या गरजा आपणच पूर्ण करायच्या, असा याचा दोबळमानाने अर्थ होतो."^{१६} आत्मनिर्भर भारत २०२० योजनेचे जे पाच आधारस्तंभ सांगितले गेले. त्यात, " १. अर्थव्यवस्था- संख्यात्मक वाढीवर भर, २. पायाभूत सुविधा- आधुनिक भारताची ओळख

३. सरकारी यंत्रणा (सत्ताधारी आणि प्रशासन)- तंत्रज्ञानधिष्ठीत

४. तरुण पिढी- मनुष्यबळ विकास, कौशल्यविकास

५. मागणी- क्षमतेचा पुरेपूर वापर "^{१७}

या उपरोक्त पाच स्तंभापैकी तरुण पिढीने मनुष्यबळ विकास, कौशल्य विकास यावर जरी लक्ष केंद्रित केले तरी ही योजना कष्टकरी, नियमित कर भरणारे, कुटीरोद्योग, गृहउद्योग, लघू आणि मध्यम स्वरूपाच्या उद्योगासाठी उपयुक्त आहे असे लक्षात येईल. देशात आर्थिक स्थितीला वेग मिळावा म्हणून आत्मनिर्भर भारत अभियान २०२० मध्ये सर्वात जास्त जोर स्वयंरोजगारावर दिला गेला आहे. यासाठी भारत सरकारने अनेक प्रकारचे लोन तसेच सब्सिडी योजनांचा शुभारंभ केला. मराठी भाषा व्यवहाराच्या कोणत्याही प्रकारच्या लघुउद्योगासाठी जसे, डीटीपी केंद्र, इंटरनेट माध्यमे प्रस्तुती केंद्र, जाहिरात केंद्रासाठी आत्मनिर्भर भारत अभियान पॅकेज २०२१ अंतर्गत ऑनलाइन कर्ज प्राप्ती होऊ शकते. त्यासाठी होतकरू तरुणांनी instapdf.in वर विस्तृत माहिती वधितल्याम भविष्यकालीन काही आराखडे निश्चित होऊ शकतात.

एकूणच भाषाव्यवहारात व्यावहारिक मराठी आणि मराठी साहित्य अंतर्गत पुढे दिलेले व्यवसाय उभे करता येऊ शकतात.

१. डीटीपी ची केंद्र स्थापन करून मुद्रण व्यवसाय करणे
२. मुद्रणशोधनाची कामे व्यवसाय म्हणून स्वीकारणे.
३. हस्तलिखिताचे निर्दोष प्रमाण लेखन करून देणे.
४. बातमी लेखन, वृत्तसंपादन, पत्रकारिता, वृत्तांत.
५. स्वतंत्ररित्या लेखक म्हणून काम करणे.
६. सूत्रसंचालन, निवेदन, शोकसंदेश लेखन, सन्मानपत्र लेखन.
७. ग्रंथपरीक्षण— संपादन.
८. आकाशवाणी— दूरदर्शनसाठी विविध स्वरूपाचे लेखन प्रस्तुतीकरण.
९. संस्था, विद्यालये, कंपन्यांच्या संकेत स्थळांसाठी मजकूर लेखन.
१०. अध्ययन — अध्यापन आणि जाहिरातीसाठी ब्लॉग्स म्हणून लेखन आणि प्रस्तुती.
११. काव्यगुण असल्यास लेखी आणि दृकश्राव्यमाध्यमातील जाहिरातीसाठी लेखन मुद्रण करून देणे.
१२. ललितकलेचे उत्तम आकलन असल्यास मुखपृष्ठ — पाठपृष्ठांचे आकर्षक आयोजन करून देणे,
१३. वाढदिवस— पुण्यस्मरणानिमित्त लेखन — मुद्रण प्रकाशनाचे काम स्वीकारणे इ. असे कितीतरी भाषिक व्यवहार आज उपजीविकेसाठी खुले आहेत.

समारोप:

मराठी भाषेचा वाङ्मय व्यवहार हा फार प्राचीन आहे. मराठी भाषेला प्राचीन काळापासून ते वर्तमान परिस्थितीपर्यंत विविध आयाम आणि दालने उपलब्ध आहेत. परिवर्तनाच्या प्रत्येक क्षणी मराठी भाषेने काळानुरूप पहिलेच पावले उचलली. त्यामुळे साहित्य व्यापारापासून तर आजच्या व्यावहारिक मराठी भाषेच्या काळापर्यंत मराठीचे योगदान नेहमीच महाराष्ट्राला आणि जिथे जिथे मराठी भाषा नांदते त्या सर्वच प्रदेशाला समृद्ध करत आला आहे. मूलतः मराठी लवचिक असल्यामुळे तिने स्वतःला समृद्ध करताना कोणत्याही मर्यादा घालून घेतल्या नाहीत. ती कालप्रवाहात प्रत्येक संकटांचे संधीत रूपांतर करत गेली. स्वातंत्र्यापूर्वी जशी स्वदेशीची चळवळ भारताला अधिक स्वावलंबी करून गेली त्याचप्रमाणे इतिहासातून चांगल्या गोष्टी स्वीकारत कोरोना या संसर्जन्ये रोगाच्या आपत्तीतून बाहेर पडण्यास 'आत्मनिर्भर' भारत अभियानांतर्गत ज्या योजना भारत सरकारने उपलब्ध करून दिल्या आहेत, त्या योजनांचा लाभ वर्तमान परिस्थितीत स्वयरोजगार आणि रोजगार निर्मितीसाठी होऊ शकतो असा विश्वास वाटतो.

संदर्भ :

१. — व्यावहारिक मराठी: ल.रा. नसिराबादकर, प्रस्तावना, २००८
२. — उ.नि.
३. — साहित्यसरिता: व्यावहारिक मराठी, पृ. २ मे
४. — उ.नि.
५. — व्यावहारिक मराठी: ल.रा. नसिराबादकर, फडके प्रका. पृ. २११
६. — प्रसारमाध्यमे आणि मराठी भाषा: डॉ. भास्कर शेळके कर्मवीर प्रका. पृ.२७
७. — [mr. m. Wikipedia.org](http://mr.m.Wikipedia.org)
८. — साहित्यसरिता: व्यावहारिक मराठी, पृ. ७०
९. — मुद्रणपर्व, टीपकघारे, परममित्र पब्लिकेशन्स, पृ.१३
१०. — [Mr. m Wikipedia. Org](http://Mr.m.Wikipedia.Org)
११. — www.maayboli.com
१२. — www.tukaram.Com